

Poznatky o současném stavu výuky společenských věd na gymnáziích svědčí o tom, že těžiště výuky tradičně spočívá ve filozofii. Takovému pojetí nahrává i příprava učitelů občanské nauky na pedagogických fakultách, kde pozornost věnovaná co do rozsahu filozofii je nesrovnatelná s ostatními vědami a už tím se u posluchačů vytváří model jejich budoucí pedagogické práce. Obdobný je i na gymnáziích, kde také převažují dějiny filozofie, které disponují poměrně širokým rozsahem odborné literatury, od autentických textů až po populární učebnice. Dějiny je navíc možno interpretovat bez obav z případné kritiky a bez nároku na samostatný, tvůrčí přístup. Nakonec znalost antických filozofů patří ke klasickému vzdělání už po staletí a takto pojatý učební plán lze vřadycky obhájit. Dějiny filozofie tvoří také podstatnou část maturitních otázek a podobně strukturovaná je i učebnice, kterou hojně používají jak pedagogové, tak studenti připravující se na maturitu. Ostatním společenským vědám je věnována pozornost okrajově, výuka se omezuje na základní pojmy a představitele i přesto, že učební osnovy předpokládají komplexnější výklad.

Takový způsob výuky společenských věd je podle názoru řešitelů příliš konzervativní, protože:

a) preference dějin filozofie vnáší do výuky tradiční schéma, které je možná pohodlné, ale neodpovídá bezprostředně na aktuální otázky a snižuje atraktivitu předmětu;

b) nadvláda filozofie je do určité míry nadhodnocením významu vědeckého světového názoru (viz marxismus – leninismus), tj. reliktem minulosti;

c) filozofie je v této souvislosti, zejména na úrovni středních škol, chápána mechanicky, jako přehled názorů, které vysvětlují svět, ale bez přímé vazby na reálné chování;

d) orientace na dějiny implantuje výuce statický ráz, umožňuje mechanický, netvůrčí přístup a obdob-

né přijímání předmětu studenty, na kterých nemusí zanechat hlubší stopu.

V době, kdy se mírou vzdělanosti pomalu stává způsobilost pracovat s internetem, by se mělo změnit těžiště výuky základů společenských věd. Studenti středních škol představují věkovou kategorii, která si klade globální otázky lidstva a ty nejsou vždy totožné s těmi, které si kladli jejich rodiče, a zároveň hledá stejně jako předchozí generace svoji vlastní identitu. Intenzivně se socializuje v nových, zejména vrstevnických skupinách, snaží se zbavit závislosti na autoritách a kriticky hodnotí život ve společnosti. Mladí lidé nabývají zkušeností z oblastí, které jsou předmětem sociologických teorií, takže sociologie může při výuce:

a) lépe než kupř. filozofie využívat znalostí a osobních zkušeností studentů;

b) věcně vnímat reálné sociální situace, rozumět jim a nalézat vhodné formy chování;

c) být zajímavá pro širší okruh studentů, než jsou ti humanitně orientovaní, protože bezprostředněji odpovídá na otázky, které jsou pro ně aktuální;

d) plnit funkci východiska pro vysvětlení sociálních jevů, které svou povahou vyžadují multidisciplinární, komplexní přístup. Tím není snižován význam hlubšího, filozofického chápání světa, ale současná standardní výuka společenských věd ho mnohdy neposkytuje. A zařazení tzv. aktuálních témat do učebního programu ještě neznamená modernizaci.

Cílem společenských věd na středních školách by se měla stát výchova k občanství v demokratické společnosti. To by ovšem vyžadovalo převrat současného tradičního modelu výuky, včetně přípravy pedagogů a tomu zatím nic nenasvědčuje.

Jitka Havlová

Piotr Sztompka o světové a polské sociologii

Časopis hlavního výboru Polské sociologické společnosti **Informacja Bieżąca** č. 56 z prosince 1998 uveřejnil rozhovor s P. Sztompkou, který byl jako jediný reprezentant sociologie střední a východní Evropy zvolen na XIV. světovém sociologickém kongresu, konaném v létě 1998 v Montrealu, do vedení Mezinárodní sociologické asociace (ISA), a to ve funkci viceprezidenta. P. Sztompka je profesorem Jagelonské univerzity v Krakově, odborně orientova-

ným zejména na problematiku obecné sociologické teorie. K jeho nejvýznamnějším knižním publikacím patří **Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej** (Wrocław 1971), **System and Function. Toward a Theory of Society** (New York 1974), **R. Merton. An Intellectual Profile** (New York 1986), **Society in Action: The Theory of Social Becoming** (Cambridge 1991) a **The Sociology of Social Change** (Oxford 1993).

Protože v uvedeném rozhovoru vyslovil P. Sztompka řadu myšlenek, jež by mohly zajímat i naši sociologickou veřejnost, dovoluji si o nich informovat.

Ve své první odpovědi seznámil polský sociolog čtenáře se záklisím voleb vedení ISA. Tyto volby jsou dvoustupňové. V roce předcházejícím světovému kongresu pracuje několikačlenná volební komise, jež vybírá pro každou funkci dva až tři kandidáty. Jejich vědecké životopisy se rozesílají půl roku před kongresem všem členům organizace. Volba sama probíhá na kongresu, kde více než stočlenné grémium složené z představitelů jednotlivých zemí, z nichž každá má jeden hlas bez ohledu na velikost, a ze zástupců výzkumných výborů ISA, disponujících rovněž jedním hlasem, tajně hlasuje. P. Sztompka kandidující na výše zmíněnou funkci měl před tímto grémiem k dispozici pět minut na své programové vystoupení. „Riskoval jsem“, říká polský sociolog, „a jednoznačně jsem připomněl, že ISA je vědeckou společností, a nikoli odborovým svazem nebo jakousi malou OSN, a proto jediným kritériem voleb musí být nejvyšší kvalita vědeckých výsledků a nic více. Vyslovil jsem kacířskou myšlenku, že věda je svou povahou elitární a hierarchická, a jako své volební heslo jsem uvedl **Excellence rather than balance**, což znamená klást důraz na meritum, nikoli na rovnováhu kontinentů, jazykových oblastí, ras, pohlaví nebo dokonce sexuálních orientací. Byla to tak zjevná výzva tzv. politické správnosti, až se někteří kolegové domnívali, že jsem spáchal volební sebevraždu. Dopadlo to však úplně jinak. Zvítězil jsem velkou většinou hlasů. Naopak kandidát na prezidenta ISA Švéd Goran Therborn prohrál s Albertem Martinellim z Milána snad právě proto, že vsadil na tzv. rovnováhu a svůj projev pronesl ve čtyřech jazycích, každou větu v jiném.“ Podle Sztompky se zdá, že do světové sociologické komunity se vrací zdravý rozum a excesy ultraliberálního egalitarismu máme našťastí za sebou.

Další otázka rozhovoru byla zaměřena na to, proč mezi zvolenými vedoucími funkcionáři ISA chybí reprezentanti zemí Latinské Ameriky. Podle Sztompky je to tím, že tento kontinent nepředstavuje v sociologii velkou sílu. Na mnohem vyšší úrovni jsou tam např. politické vědy. I v Brazílii se tamější nejvýznamnější sociolog Fernando Cardoso začal zabývat politikou a stal se prezidentem země. V Argentině, kterou Sztompka nedávno navštívil, činí sociologie teprve první krůčky. „Autokratické systémy“, vysvětluje polský sociolog, „sociologii příliš nemilovaly. Z toho důvodu zde chybí pozor-

hodné výsledky i slavná jména. Když tedy voliči na kongresu začali výrazně přihlížet k meritorním kritériím, kandidáti z Latinské Ameriky neměli šanci. Můj skrovný podíl na jejich porážce spočíval v tom, že mým protikandidátem byl prezident Venezuelské sociologické společnosti Roberto Briceno-Leon. Věřím však, že se to pozvolna bude měnit, neboť Latinská Amerika je světařil s ohromným lidským potenciálem i s nádhernou kulturou.“

Třetí otázka se týkala „geografického pulzu“ světového sociologického života, tedy toho, zda lze dnes hovořit o teoretické a tematické specifičnosti sociologie pěstované v různých oblastech světa. Podle Sztompky je světová sociologie ilustrací procesu, který sama s takovým zaujetím zkoumá, tj. globalizace. Právě jemu bylo i na kongresu mezi 3900 přednesenými referáty věnováno nejvíce pozornosti. Rubem globalizace je, jak známo, hájení vlastní odlišnosti. Druhým nejfrekventovanějším tématem kongresových referátů byla tudíž identita. „Čím více se světová sociologie stává z hlediska výzkumných standardů, metod, technik, pojmového kánonu, tematických oblastí apod. jednotnou,“ říká P. Sztompka, „tím silněji se obrací k lokálním, národním či regionálním teoretickým tradicím. Zdá se mi, že právě v teorii se obnovuje podstatná diferenciací a že se zde po téměř celém století nadvlády americké sociologie vracíme do zlatého věku evropské sociologie, tj. k sociologické klasice. Na kongresu jsem spolu s anglickými, francouzskými, německými, švédskými a španělskými kolegy představil první číslo nového čtvrtletníku **European Journal of Social Theory**. Již několik let existuje Evropská sociologická společnost (ESA). To vše jsou znamení doby.“

Další dvě otázky si všimaly polské sociologie, zejména toho, jak se jeví z hlediska světové sociologie a jaké je její místo mezi sociologiemi dalších zemí střední a východní Evropy. To, že byl do vedení ISA zvolen právě polský sociolog, nepovažuje Sztompka za náhodu. Polsko žije v paměti světové sociologické obce stále jako země, kde od poloviny 50. let existovala normální, vědecká sociologie, jež byla ve světě viditelná a přispívala významným vkladem do světové sociologie, a to i v ideologicky nejcitlivějších oblastech teorie. Nezapomíná se, že jedním ze zakladatelů a viceprezidentem ISA byl Stanisław Ossowski a jejím prezidentem v letech 1966-70 Jan Szczepeński. Nezapomíná se ani na to, jakou roli ve výkonném výboru ISA sehráli Stefan Nowak a Magdalena Sokotowska. To jsou podle Sztompkových slov „velmi dobré tradice, na které můžeme být hrdí. Nelze však usnout na vavřínech. Dnes jsme už mnohem méně výjimeční. Sociologie

se obrodila a velmi dynamicky se rozvíjí ve všech sousedních zemích. A u nás teď sociologie jako by trochu zeslábl. Editují sérii překladů nejlepších knih zahraničních autorů věnovaných východní Evropě, nazvanou *Měníci se Evropa 89*. Doposud vyšly práce Therbornovy, Judtovy a Brubakerovy, zanedlouho se objeví díla Offeho a Delanyho. Popravdě řečeno, nemám nedostatek, ale spíše nadbytek potenciálních titulů. Je možné, že je ještě příliš brzo na syntézy z pera nás samotných, účastníků transformace. Možná že se vnějším pozorovatelům o nás píše snadněji. Jestliže však výzvu nepřijmeme, naše výjimečnost ve světě nesporně skončí“.

Vzniká otázka, zda nyní, kdy se Polsko stalo zemí relativně normální a zájem médií i západních sociologů se přesouvá na Rusko i jiné oblasti světa, není z hlediska vývoje obecné teorie i z hlediska odvětvových teorií, jež se vztahují např. na sociální procesy, tato ztráta pozornosti věnované polské společnosti předčasná.

Sztompka na to odpovídá, že velká sociologická díla jsou dětmi velkých společenských přelomů. Tak tomu bylo v 19. století, kdy se celá sociologická klasika rodila ze zaujetí novým, vznikajícím sociálním řádem. „S přelomem, který přinesl rok 1989, nám, polským sociologům, i sociologům sousedních zemí dějiny nadělily nebývalý dárek: fascinující laboratoř sociálních změn. Domnívám se, že od finále systémové transformace jsme ještě velmi vzdáleni. Je možné, že se blížíme k určité stabilizaci ekonomického systému či právních institucí, upevňují se demokratické formy, ale v oblasti kultury, mentality, životních vzorů, hodnot, zvyků, způsobů, reakcí srdce (použijí-li Tocquevillovy metafory) máme k normalitě, ať už to znamená cokoli, velice daleko. Nechme tedy stranou módy světových médií a dělejme si svoje, tzn. pokusme se lépe pochopit tuto fascinující dobu a poskytnout společnosti mapu situace, v níž se nacházíme, i ukazovatele cest do budoucnosti. To snad není pro sociology jen výzva, ale i naše profesionální povinnost.“

V závěru rozhovoru reagoval P. Sztompka na myšlenku, že jako jedna z inspirací sociologického myšlení dnes v Polsku téměř úplně chybí marxismus, a na otázku, jaké je místo této ideové orientace ve světové sociologii i jaká je prognóza inspirace marxismem a šířeji levicovostí v polské sociologii pro nejbližší léta i pro delší časový horizont.

Sztompka říká, že „Marx dnes v Polsku platí trochu za hříchy, jež nejsou jeho vlastní. Byli to marxisté po Marxovi, leninisté a stalinisté, jakož i cynikové, kteří zdobili autokratickou politiku marxovskou ornamentací, již se stali, použijeme-li marxovské metafory, jeho hrobaři. Avšak nezávisle na politických emocích sociolog nesmí zapomenat, že Marx byl vedle Webera a Durkheima jedním z velké trojice tvůrců naší disciplíny. To dnes uznávají všichni historikové sociologie včetně těch, kteří jsou marxismu nejbližší. Domnívám se, že po čase Marx znovu získá svou normální roli velkého teoretika 19. století, jehož díla je třeba nadále studovat stejně jako díla Comtova, Spencerova a Simmelova, nemluvě o pracích Weberových a Durkheimových. K této tvorbě je nutné se vrátet nikoli na kolenu, ale kriticky, hledat v ní spíše badatelskou inspiraci než ideologickou iluminaci nebo politický štít. Americký filozof Alfred North Whitehead kdysi napsal, že věda, jež zapomíná na své předky, je ztracená.“

A o levicové orientaci v nejbližších letech Sztompka prohlásil: „Sociální svět ještě dlouho, ne-li na věky, bude plný bídy a hladu, nespravedlnosti a nezaměstnanosti, utrpení a zločinů. Sociolog povahou své profese vidí tyto temné stránky společnosti ostřeji, má pro ně větší cit. A tak jestliže levicovost znamená citlivost pro osudy těch, kteří jsou dole, i péči o jejich zlepšení, bude levicová orientace v sociologii vždy jednou z důležitých výzkumných i teoretických perspektiv.“

Jan Sedláček